

P. Munch og forsvarsspørgsmålet *ca. 1900-1910*

AF

CARSTEN STAUR

I

Den udenrigs- og forsvarspolitiske opfattelse, P. Munch udviklede i perioden ca. 1900-1910, var ikke original i den forstand, at det var første gang, den blev formuleret.¹ Den var politisk arvegods igennem et halvt århundrede og havde rod i nederlaget i 1864 og sine mest markante fortalere i D. G. Monrad, A. F. Tscherning og senere Viggo Hørup. Munchs originalitet lå alene i den systematik og i den konsekvens, hvormed den blev samlet i en helhedsopfattelse og formuleret.

D. G. Monrads »Politiske Drømmerier«, ² forelæsningerne fra december 1869, vidner om en stærk personligheds næsten selvødelæggende konflikt mellem følelse og fornuft, det sidste forstået som »den klare forestilling om den virkelighed, hvori vi lever« (s. 21). På den ene side sagde følelsen ham, at det danske folk intet var uden sin selvstændighed som stat, og at en kamp mod en fjende, uanset hvor overlegen denne var, måtte føres igennem til enten overlevelse eller total udslettelse. På den anden side sagde fornuften, at Danmark absolut ingen muligheder havde for at undgå udslettelse, hvis landet kom i krig med Tyskland, og at man ligeså godt kunne opgive på forhånd og helt afskaffe det militære forsvar. Dette sidste nåede Monrad til gennem to ræsonnementer. Det ene var, at Danmark, hvis det havde et militært forsvar kunne risikere, at Tyskland i en spændt stormagtssituation ville gribe til en besættelse af frygt for, at Danmark skulle falde Tyskland i ryggen: »Er det derimod givet, at den lille nabo er uskadelig i krigersk henseende, så vil han blive betragtet, som om han ikke var til. Hans fuldstændige betydningsløshed vil være hans værn« (s. 49). Det andet var, at Danmark med en afskaffelse af militær og værnepligt ville kunne skaffe midler til de indre reformer, der ville være langt det bedste middel til at sikre bevarelsen af nationalitet og sprog, hvis den ulykke skulle ske, at landet kom under fremmed herredømme. Men Monrad valgte ikke mellem følelsen og fornuften. Alligevel ind-

¹ Denne afhandling er en udløber af en tidligere publiceret afhandling om P. Munchs radikalisme: Carsten Staur, *Den unge P. Munch. En studie i radikalismens idégrundlag ca. 1895-1910*. HT 80. Kbh. 1980. Emnet har tidligere og mere kortfattet været behandlet i Tage Kaarsted, *Hvad skal det nytte? De radikale og forsvaret 1894-1914*. Aarhus 1958.

² D. G. Monrad, *Om Politiske Drømmerier*. To forelæsninger. Kbh. 1870.

rømmede han fornuften en overvægt, ikke mindst efter at begivenhederne i 1864 havde vist ham, at det danske folk ikke ville tage den fulde konsekvens af den nationale følelse, og konsekvens var, hvad Monrad fordrede.

A. F. Tscherning var ikke som Monrad i tvivl om, hvilken kurs Danmark skulle vælge. Han opfattede Danmarks stilling som selvstændig stat som ophørt med 1864, og definerede hovedopgaven fremover som det at holde stumperne sammen og bevare rigsenheden, i hvilken der lå et håb for en fjern fremtid. Det var Tschernings opfattelse, at Tyskland uanset hvilke militære midler Danmark rådede over, ville være herre over området vest for Storebælt. I denne situation måtte Danmark frivilligt give Tyskland magten også over området øst for Storebælt, hvis man ikke ville risikere rigets deling. Konsekvensen var, at man måtte opgive tanken om et forsvar af Sjælland og København, som i øvrigt også militært set ville være forgæves, da det ikke kunne være effektivt og kun ville medvirke til at involvere Danmark i fremtidige krige: »Rustningen vækker en mistanke mod (Danmarks) hensigter og drager det ind i forviklinger, af hvilke det vil have vanskelighed ved at trække sig ud«. Det var tydeligt, at Tscherning foretrak, at Danmark samlet kom under Tyskland fremfor at risikere den deling ved Storebælt, som han anså for den største fare for den danske nationalitet.³

Både Monrad og Tscherning erkendte således Danmarks lidenhed og militære afmagt og drog som konsekvens, at Danmark intet militært forsvar skulle have. Men det var en nødtvungen erkendelse — fortvivlet og desillusioneret — fremkaldt af begivenhederne i 1864. Inderst inde opgav de aldrig den nationalliberale tro på Danmarks storhed. Det er karakteristisk, at Tscherning gik ind for almindelig øvning i våbenbrug: »Spørger obersten, men hvortil da denne almindelige våbenskole? Så svarer jeg, det holder folket friskt og disciplinerer det, og føjer jeg sagte til, gør det lettere, om forholdene uden om os nogensinde viser sig gunstigere, da hurtigt at finde kræfter til at benytte forholdene«. En sådan tankegang lå P. Munch fjernt. Så selv om det er tydeligt, som det vil vise sig i det følgende, at der var grundelementer af både Monrads og Tschernings synspunkter i Munchs opfattelse, er det oplagt, at det ikke var herfra den stærkeste påvirkning kom. Det er også tydeligt, at Munch i sin brug af citater fra de to på forhånd var klar over, hvad han kunne bruge og hvad ikke.⁴

Derfor var det først og fremmest Viggo Hørup, der var Munchs læremester. Hørup havde under forfatningskampen afvist et dansk militærvæsen ud fra to synspunkter: Et moralsk, der gik på militarismen som demokratiets modsætning, og et rationelt, der gik på, at en nøjere analyse måtte vise, at et militært forsvar tværtimod sin hensigt ville *forringe* Danmarks sikkerhed. I det første synspunkt — betragtningen af militarismen som en åndsmagt — gjorde han den opfattelse

³ Om Danmarks Forsvar. Udtalelser fra Aarene 1872-73 af Oberst A. F. Tscherning. Kbh. 1875 (cit. s. 18).

⁴ Sst., s. 38.

⁵ Munch udgav i 1904 pjecen »Det kan ikke nytte« med udtalelser af Tscherning (Den radikale Klubs Flyveskrifter, nr. 2), hvor han anvendte pjecen fra 1875 som grundlag. Det er karakteristisk, at han vendte op og ned på T.s argumentation og satte dennes modstand mod Københavns befæstning i centrum, som det var hans interesse — uden at bekymre sig særlig meget om T.s overordnede synspunkter, som modstanden var afledt af.

gældende, at den militære holdning og tænkning var udtryk for en bestemt opfattelse af menneskers forhold til hinanden, der truede med at brede sig og efterhånden gennemsyre hele samfundet og folkets tankegang.⁶ Hørup så militarismens princip som »et folk i våben«, et samfund under militær kommando, hvor den militære rangorden, tænkning og disciplin herskede overalt og medførte fordummelse og fordærv, selvbedrag og brutalitet. Kampen mod militarismens princip var derfor selve demokratiets livssag, og som eksemplet på militarismen i fuld pragt og herlighed pegede Hørup på det bismarckske Tyskland.⁷

Focuseringen på Tyskland genfindes hos P. Munch. Men hvor Hørup af det tyske eksempel drog en generel lære, der evt. også kunne få gyldighed for Danmark, drog Munch først og fremmest en lære om Tyskland. Der var næppe nogen ting, Munch som ung — dybt præget af tabet af Sønderjylland — følte en større afsky for end 'ånden fra 1870'. I en grundlovstale i 1898 fastslog han ganske vist, at »frisindede danske hader ikke tyskerne«, men tilføjede så: »Tysker-venner, vi er det mindst af alt ... ingen sympatier (knytter) os til det herskende Tyskland, dette junkernes, officerernes og de duellerende studenter Tyskland, Bismarcks Tyskland, der ikke blot har røvet os Nordslesvig, men også skænket os det berømmelige eksempel på provisoriepolitikken, som gav vor hjemlige reaktion mod til at abe det efter«.⁸ I artiklen »Tyskland og dets Kejser« fra 1907, hvori Munch beskrev det tyske samfund, kom dette endnu tydeligere til udtryk. Han fremhævede, hvordan officersånden herskede overalt — i det økonomiske liv, i kirken, i administrationen — og kaldte Tyskland for et tvangssystem, hvor de øverste klasser skånselsløst undertrykte og udbyttede kolonierne ude og arbejdere og bønder hjemme. Men først og fremmest hæftede Munch sig ved Bismarcks egenhændige redigering af Emserdepechen i 1870: »Disse mænd, der sidder og rådslår om, hvorledes de ved et snedigt rænkespil skal skaffe sig en krig, der vil koste hundredetusinder livet, ganske som en røverbande planlægger det næste kup, det er de mænd, der har præget det moderne Tyskland«.⁹ Under hele Munchs syn på Tyskland lå den klare opfattelse, at af et land, hvor sådanne mænd og sådanne ideer herskede, kunne man vente sig *alt*, og kun det værste. Det var en opfattelse, der skulle få afgørende konsekvenser for hans opfattelse af vilkårene for den danske sikkerhedspolitik.

Hørups andet synspunkt lå på linie med Monrads og Tschernings: At et dansk militært forsvar ingen værdi havde overfor Tyskland, men kun tjente til en ting

⁶ Jf. Erik Arup, Viggo Hørup. Et mindeskrift. Kbh. 1941, s. 171 ff.; Ebbe Reich, Thersites eller Prometheus?, indledning til Viggo Hørup: Retning til Venstre. Kbh. 1968, s. 25 ff.

⁷ Viggo Hørup, Militarisme, 16. maj 1886. Viggo Hørup i Skrift og Tale, Kbh. 1902–04, II, s. 108–112; Kultur og Politik, 25. august 1889. Skrift og Tale II, s. 269–273; Foredrag i Borup, 13. april 1886. Skrift og Tale II, s. 88–95.

⁸ P. Munch, Tale på Vodruflund, 5. juni 1898, manus. i M.s arkiv, pk. 157 (gl. ordning): Studenterforedrag, manuskripter og notater, ca. 1895–1908.

⁹ P. Munch, Tyskland og dets Kejser. Det ny Aarhundrede (DNA fremover), IV, 2, s. 396–405; Det nye Tyskland. Tilskuern 1913, s. 162–170; Tysk Krigsfilosofi. Tilskuern 1912, s. 229–242. — Jf. Viggo Sjøqvist, Peter Munch. Kbh. 1976, s. 65. Munch vendte ofte senere tilbage til Emserdepechen, således i Erindringer 8, s. 382 (»et af verdenshistoriens mest afskyvækkende dokumenter«).

— til at gøre Tyskland interesseret i Danmark og dermed medvirke til en forringelse af Danmarks sikkerhed. Hørups grundsyn var, at Danmark måtte erkende den europæiske virkelighed og indrette sig efter, at det befandt sig i en verden, hvor magt var ret, og dertil geografisk lige op ad det mægtige Tyskland. Det afgørende for Danmarks sikkerhed måtte være venskabet med Tyskland: »denne politik er ikke frugten af nogen sær kærlighed til Tyskland eller af et sværmeri for tyske forhold og tilstande; den er dikteret af kærlighed til Danmark; selvholdelsesdriften påtvinger os den, ikke for Tysklands skyld, men for vor egen«. ¹⁰ Det blev dette sidste punkt, Hørups rationelle analyse, mere end hans anti-militarisme, der blev Munchs udgangspunkt, som det vil fremgå af det følgende. Men under rationaliteten og den systematiske analyse lå hele tiden den grundlæggende opfattelse af den tyske militarisme, som blev nok så afgørende for analysens resultat.

Munch tog også en anden ting i arv fra Hørup og forfatningskampen: Den taktiske udnyttelse af spørgsmålet i den politiske kamp. Forsvarsspørgsmålet og i bredere forstand Danmarks udenrigspolitiske stilling spillede en meget begrænset rolle i Munchs taler og artikler frem til 1905–06. Han tog endog først problemet op første gang i september 1902 i en tale i Studentersamfundet og ikke som noget i sammenhængen afgørende centralt problem. ¹¹ Det fremgår også af hans første programudkast til radikalt partiprogram fra julen 1904/05, at forsvarsspørgsmålet indtog en forholdsvis beskeden plads. ¹² Først med det endelige brud i Venstre-reformpartiet netop på dette spørgsmål, rykkedes forsvarsspørgsmålet frem som det første punkt i programmet. ¹³ Selv da er det karakteristisk, at Munch i sin redegørelse i »Det ny Aarhundrede« før valget i 1906 fastholdt, at valgets hovedtema var alment politisk — et helt nødvendigt opgør med J. C. Christensens »konservative samlingspolitik«. I dette udtryk samlede Munch J. C. Christensens manglende vilje til at udfordre Landstinget og gennemføre det parlamentariske princip fuldt ud og hans forligspolitik, der efter Munchs mening helt sikkert ville føre til reaktionære forlig med de frikonservative om den kommunale valgret og om militærspørgsmålet, hvis den ikke blev tilføjet et nederlag. ¹⁴

Dette tema blev en sådan fiasko, at selv Munch med professionel optimisme havde svært ved at bortforklare det. Valget demonstrerede klart, at de radikale ikke kunne skabe nogen videre modstand mod et så etableret parti som Venstre-reformpartiet ved et generelt angreb på dets politiske linie. Den eneste mulighed, der derefter var, var at koncentrere sig om, hvad vi i dag kalder mærkesager. Det betød, at forsvarssagen, eller rettere: antiforsvarssagen, måtte gøres til den

¹⁰ Viggo Hørup, *Kultur og Politik*, 25. august 1889. Skrift og Tale II, s. 272.

¹¹ P. Munch, *Radikal Politik*, tale i Studentersamfundet 2. sept. 1902, manus. i M.s arkiv, pk. 157.

¹² Carsten Staur, *anf. arb.*, s. 16 f.

¹³ Jf. Tage Kaarsted, *anf. arb.*; Erik Rasmussen og Roar Skovmand, *Det radikale Venstre 1905–1955*. Kbh. 1955; Viggo Sjøqvist, *anf. arb.*, som alle behandler dette.

¹⁴ P. Munch, *Hvad Valgene gælder*. DNA III, 2, s. 123–130.

¹⁵ P. Munch, *En slagen Mand*. DNA IV, 2, s. 169–176; Folketingsvalgene. DNA III, 2, s. 227–235; Grundlovstale på Langeland, udat. (5. juni 1908), manus. i M.s arkiv, pk. 157. — Jf. Viggo Sjøqvist, *anf. arb.* s. 74; og Tage Kaarsted, *Hvad skal det nytte*, s. 49 ff.

»afgørende kamp« i dansk politik, mellem det moderat-konservative parti, der var i sit tilløb — bestående af Højre, frikonservative, moderate og reformfolk — og fremskridtets kræfter, til hvilke Munch regnede de radikale, socialdemokraterne og de reformfolk, der endnu var tro mod partiets traditioner og gamle standpunkter. Når forsvarsspørgsmålet var så velegnet at tage opgøret på, skyldtes det, at de radikale netop her med megen ret kunne spille på erindringerne om forfatningskampen og pege på Venstrereformpartiets svigten i forhold hertil. Men dertil også at spørgsmålet, når Forsvarskommissionens betænkning kom, måtte afgøres ved et valg, hvor det stort set var det eneste emne eller i hvert fald ikke overskyggedes af mere irrationelle faktorer som solidaritet med ministeriet, blot fordi det var Venstres.¹⁵

Fra begyndelsen af 1908 og til afgørelsen faldt i eftersommeren 1909 søgte Munch derfor systematisk at gøre forsvarsspørgsmålet til *sagen* i dansk politik; næsten alle hans artikler i »Det ny Aarhundrede« drejede sig om dette emne, og problemet blev anskuet fra mange forskellige synsvinkler, som det vil fremgå af de følgende afsnit. I breve til Ove Rode og Fredrik Bajer fra foråret 1908 ridsede han sin politiske strategi op. Først og fremmest var det nødvendigt at overvinde de forskellige opfattelser i Det radikale Venstre og samle partiet om et fælles militærprogram i hovedtræk. Dernæst skulle man med centrum i de radikale søge at opbygge et reelt politisk alternativ til de forslag fra Højre og Venstrereformpartiet, der måtte forventes, når Forsvarskommissionen afgav betænkning. Med det formål måtte de radikale undgå, at Socialdemokratiet gled for langt til venstre. Munch accepterede nødtvungent, at Socialdemokratiet sikkert ville demonstrere med et afvæbningsforslag, men fastslog, at det var nødvendigt, at de »til-lige erklærer, at hvis de sammen med os bliver flertal, vil de stemme for vort forslag«. For at gøre alliancen så bred som mulig til den anden side var det nødvendigt at udskyde hele diskussionen om hærens og flådens fremtidige størrelse, hvorom der var vild uenighed, og blot gå ind for en mindre styrke end den eksisterende. I stedet for skulle man så koncentrere sig om det, der var den største og bredeste enighed om, nemlig modstanden mod Københavns befæstning, der nødvendigvis på en eller anden måde måtte indregnes i forsvarsplanerne.¹⁶

Der er således næppe tvivl om, at forsvarsspørgsmålet af Munch og de øvrige radikale ledere blev gjort til det centrale spørgsmål i 1908–09 af en blanding af saglige og politisk-taktiske grunde. Valget i 1909 var liv eller død for det radikale parti, og næsten alle midler blev taget i anvendelse i kampen; man kan blot tænke på udnyttelsen af Alberti-sagen. Men det var til gengæld også en taktik, der skulle få langvarige konsekvenser både for Munch og for Det radikale Venstre. Munch havde arvet det hørupske standpunkt om ikke uden kamp så dog

¹⁵ Fr. Bajer til P. Funch, 28. jan. (må være maj) 1908 i M.s arkiv, pk. 106: Breve 1908. P. Munch til Fr. Bajer 27. og 29. maj 1908, KBH, NKS 2976/4. P. Munch til Ove Rode 5. jan. 1908, Ove Rodes arkiv a.2 (RA). Munch uddybede disse synspunkter på det radikale hovedbestyrelsesmøde 7. jan. 1908 og på Landsmødet den 27. og 28. febr. 1909, Det radikale Venstres arkiv, pk. 11 og 30 (RA).

¹⁶ Jf. M.s tale om, at »på intet andet punkt opgav jeg så sent og så vanskeligt de gamle anskuelse«, i foredraget: Halvfjersernes mænd og nutidens studenterungdom, 1899, manus. i M.s arkiv, pk. 157.

forholdsvis naturligt,¹⁷ men jo mere han dykkede ned i Danmarks sikkerhedsproblem, jo mere klart blev det for ham, hvor væsentligt dette spørgsmål var, og hvor forfejlet den politik var, som Venstre-reformpartiet var slået ind på. Munchs rigsdagsgerning frem til 1940 fik således et helt andet indhold, end han oprindeligt havde tænkt sig det, da han første gang lagde sine politiske fremtidsplaner omkring 1901. I stedet for en indsats for de social-radikale ideer og reformer blev det — især i den folkelige bevidsthed — en indsats på sikkerhedspolitikens område og i det internationale arbejde, der blev ham til del.

II

Det var en selvfølge for P. Munch, at en dansk forsvarsordning, hvis der skulle være nogen som helst mening med den, måtte ses i den konkrete udenrigspolitiske sammenhæng, hvori Danmark befandt sig. Det var regeringens og rigsdagens opgave at sikre, at Danmark førte den udenrigspolitik, der i størst muligt omfang garanterede landet mod at blive inddraget i fremtidige stridigheder i Europa, og at sørge for, at denne udenrigspolitik blev understøttet af den i forhold hertil mest troværdige forsvarsordning. Munch fremlagde sin analyse af Danmarks udenrigspolitiske stilling i en række artikler i »Det ny Aarhundrede« i årene 1904–09, og især i den sidste del af denne periode. Disse artiklers emner og indhold var i høj grad dikteret af den aktuelle debat, men ned igennem hele rækken og igennem den undertiden ret spidsfindige argumentation løber en rød tråd, som jeg vil søge at klarlægge i det følgende.

Munch indledte sin analyse med at konstatere, at Danmarks stilling var småstatens mellem de europæiske stormagter. Men småstaternes stilling var ret så forskelligartet; nogle stod stærkt overfor de omgivende stormagter, andre svagt. Det afhang af de konkrete geografiske og strategiske forhold. Det var derfor nødvendigt, hvis man ville forstå Danmarks stilling, specielt at undersøge hvilke stormagtsmodsatninger, der udgjorde en fare for Danmarks inddragelse i en fremtidig krig, »for på grundlag heraf at danne os en mening om, hvilken optræden det vil være klogest for Danmark at anvende før krigen«.

Generelt måtte det gøres klart, at selve begrebet 'krig' havde ændret karakter. Moderne krigsførelse var så omkostningsfuld både menneskeligt og økonomisk, at en stormagtskrig ville få langt alvorligere og mere vidtrækkende konsekvenser end tidligere. Alle involverede parter ville have langt større udsigt til tab end til gevinst, og det ligegyldigt om de var på den vindende eller tabende side. Munch mente derfor, at faren for krig i Europa generelt var faldende. Men nok så afgørende var det, at den militærteknologiske udvikling mere og mere koncentrerede den fremtidige krigsførelse i det, man kan kalde de involverede stormagters strategiske skæringslinier. Munch brugte ikke dette udtryk og formulerede det heller ikke så klart, men det er et synspunkt, der til stadighed var en forudsætning for hans analyse.

Begge tendenser var til fordel for Danmark. Tendenserne til militær koncentration betød, at hvis en fremtidig stormagtskrig enten brød ud mellem kontinentalmagterne alene, f. eks. mellem Frankrig og Tyskland, eller mellem magtgrup-

peringer, der omfattede kontinentalmagter på begge sider, f. eks. England/Frankrig overfor Tyskland, ville hele kampen afgøres ved de fælles grænser — i begge tilfælde Rhinen. Alle de krigsførende magters militære ressourcer ville blive sat ind på at skaffe en afgørende overlegenhed her, og der ville ikke være ressourcer til rådighed for eventyr andre steder, f. eks. i Danmark, da en anden front næppe ville få nogen betydning for den endelige afgørelse og kun opnå at svække hovedstyrken. For Munch lå faren for Danmark derfor alene i en situation, hvor dette land kunne tænkes at udgøre en skæringslinie mellem krigsførende stormagter, og det vil sige i en krig — overvejende en flådekrig — mellem England og Tyskland alene. Men også her mente Munch, at den militærteknologiske udvikling sandsynligvis ville flytte denne skæringslinie væk fra de danske farvande og ud i Nordsøen. Han tænkte i første række på Kielerkanalen, der gjorde det muligt for Tyskland at samle sin Østersø- og Nordsøflåde, hvilket gjorde det højst betænkeligt for England at dele sin. Hans konklusion var således, at Danmark og de danske farvande havde en faldende militær værdi.

Hovedspørgsmålet — det, der afgjorde om Danmark alligevel ville blive inddraget i et engelsk-tysk opgør — var stormagternes, og især Tysklands, *tillid* til troværdigheden af Danmarks erklærede neutralitet. Hvis Tyskland havde fuld tillid til, at Danmark ikke under nogen omstændigheder ville gå med England, ville der ikke i den tyske militære ledelse være noget ønske om at anvende styrker — der jo i givet fald måske kunne bruges bedre til andet — til en unødvendig besættelse af Danmark, ligesom en besættelse, hvis den alligevel skulle blive skønet nødvendig, i så fald ville indskrænke sig til en midlertidig besættelse af et lille område omkring Korsør, Sprogø, Nyborg, hvis besiddelse gjorde det muligt for Tyskland selv at kontrollere adgangen til Østersøen gennem Storebælt.¹⁸

Tysklands tillid ville efter Munchs opfattelse være vanskelig at vinde, så længe stemningen herhjemme var så anti-tysk, som tilfældet var, og så længe, der eksisterede et Sønderjylland under tysk herredømme. Men skulle det gøres, måtte det i første omgang ske gennem en fastholdelse af vor hidtidige neutralitetspolitik og dennes udbygning til en permanent erklæret neutralitet. Enhver form for udtalt eller udtalt alliance med andre magter ville være en oplagt udfordring overfor Tyskland. Men — og her tog Munch skridtet fra udenrigspolitikken til forsvarspolitikken — en permanent neutralitetserklæring, der sagde, at Danmark ikke *ville* blande sig i stormagternes opgør, måtte følges op af en forsvarsordning, der gjorde det klart, at landet ikke *kunne* blande sig. Kun herigennem kunne der skabes en absolut tillid til den danske neutralitetsvilje. Hvis Danmark havde militære ressourcer, som Tyskland kunne frygte evt. kunne komme England til gavn, ville Tyskland i næsten enhver tænkelig situation søge at sætte sig i besiddelse af disse ressourcer, dels for at forhindre englænderne i at drage nytte af dem, dels for selv at anvende dem. Dette gjaldt uanset hvilke militære ressourcer, der var tale om, men aktualiseredes efter Munchs mening yderligere, hvis der var

¹⁸ Der henvises her generelt til følgende artikler af Munch: Er der Krigsfare. DNA V, s. 653–666; Danmark under en Stormagtskrig. DNA V, s. 748–757; Danmark og de andre Smaastater. DNA V, s. 822–834; Vælgernes Dom. DNA VI, s. 547–559. Derudover til M.s taler i Folketinget i sommeren 1909, Folketingets Forhandlinger, overord. saml. 1909.

tale om anlæg, der passede ind i sandsynlige tyske planer. Munch fremhævede her, at Københavns befæstning så klart måtte formodes at kunne indpasses i en overordnet tysk strategi, der gik ud på at spærre den engelske flåde vejen til Østersøen, og omvendt også set fra tysk side ville kunne blive en glimrende flådebase for netop England. Denne argumentation er ikke helt logisk, da Munch i andre sammenhænge fremhævede, at det var Storebælt, der var adgangsvejen. Men det var klart, som fremhævet i forrige afsnit, at fæstningen skulle gøres til skurken i dramaet; Munch fremhævede igen og igen, at den kun tjente til én ting: at gøre det umuligt for Tyskland at *undlade* at angribe Danmark straks ved en stormagtskrigs begyndelse. Men fæstning eller ikke fæstning er ikke så afgørende som selve argumentet — at militære ressourcer i Danmark indebar en risiko for den her skitserede udvikling.

Omvendt var den politik, der bedst sikrede — uden selvfølgelig at kunne garantere — at Danmark fik lov til at forblive neutral, d.v.s. uanfægtet under et opgør mellem England og Tyskland »at udtale vor vilje til at holde os udenfor al krig, at skabe tillid til denne erklæring ved at indrette vort militærvæsen således, at alle forstår, at det ikke er beregnet på nogen art af krig, og endelig at gøre Danmark så militært værdiløst som mulig ved at fjerne alle fæstningsanlæg«. ¹⁹ I denne politik lå også den største sikkerhed for at kunne begrænse en inddragelse af Danmark, hvis en sådan alligevel skulle ske. Det ville være i stormagternes egen interesse — hvis de så at sige kunne operere frit på dansk territorium — at anvende så få styrker som muligt og derfor at begrænse en intervention til det mindst mulige. Dette ville for England evt. være en eller flere havnebyer og for Tyskland de allerede nævnte støttepunkter omkring Storebælt. Der ville i så fald være tale om midlertidige besættelser, der ikke ville rumme den samme fare for Danmarks fortsatte selvstændighed efter en fredsslutning som en totalbesættelse. ²⁰

De afgørende forudsætninger for og elementer i Munchs analyse af Danmarks udenrigspolitiske stilling ses tydeligst, hvis man sammenligner hans opfattelse med J. C. Christensens, L. C. F. Lützens og O. Kofoed-Hansens, der stort set sattes igennem ved forsvarsordningen af 1909. ²¹ Kort skitseret havde denne opfattelse følgende indhold: Hvis man gik ud fra en konfrontation mellem England og Tyskland som det farligste for Danmarks sikkerhed, var det tydeligt, at Danmark i en sådan situation ville ligge indenfor den tyske magtsfære. England ville næppe have muligheder for at gøre sig gældende, hverken i Danmark eller i de danske

¹⁹ Der henvises her generelt til følgende artikler af Munch: Danmarks Selvstændighed. DNA II, 2, s. 47–55; Danmark i Verdenspolitikken. DNA III, 1, s. 70–78; Danmark og Stormagterne. DNA IV, 2, s. 226–231; Danmark i 1807. DNA IV, 2, s. 456–467 og for citatets vedkommende til: Det radikale Venstre. DNA II, 2, s. 270.

²⁰ P. Munch, Danmark under en Stormagtskrig. DNA V, s. 748–757. Jf. Hans Branner, Småstat mellem Stormagter. Kbh. 1972, s. 224.

²¹ Denne opfattelse, som jeg for nemheds skyld kalder den J. C. Christensenske, er analyseret i Troels Fink, Spillet om Dansk Neutralitet 1905–1909. Aarhus 1959. Det følgende refererer hertil. Nærliggende synspunkter udtrykkes af J. Østrup, Vort Forsvar og vor Udenrigspolitik. Tilskueren 1901, s. 757–771 og A. J. West, Forsvar og Udenrigspolitik. DNA I, 1, s. 236–240.

farvande. Danmarks sikkerhed afhang derfor af Tysklands tillid til, at Danmark aldrig ville indtage en fjendtlig holdning overfor Tyskland. Udgangspunktet var således det samme som Munchs.

Men modsat Munch førte dette udgangspunkt J. C. Christensen frem til den opfattelse, at det så måtte være Tysklands krav, der bestemte den danske udenrigs- og forsvarspolitik. Og de tyske krav, som han opfattede dem og gennem Lützens samtaler med Moltke søgte bekræftet i Berlin, var, at Danmark skulle føre en tyskorienteret neutralitetspolitik, understøttet af et militært forsvar vendt mod England. Kofoed-Hansen udtrykte det meget klart i en pjece, han udsendte i 1909: Hvis Tyskland skulle respektere dansk neutralitet, d.v.s. undlade at besætte Danmark straks ved en krigs begyndelse, måtte Tyskland have garanti for, at Danmark på virksom måde kunne forsvare sit territorium og dermed, gennem den fælles grænse med Tyskland, den tyske nordflanke mod et engelsk angreb. Hvis Danmark, som de radikale foreslog det, gennem afvæbning blev et mere eller mindre militært tomrum, ville Tyskland ikke have en sådan garanti og derfor være nødt til at besætte Danmark for at sikre sin sårbare nordflanke.²²

Konklusionen var altså, at Danmarks chancer for at forblive udenfor en stormagtskrig groft sagt var proportionale med landets evne til at fungere som en nordlig forlængelse af den tyske militærmagt. Jo stærkere et forsvar, vi havde indenfor disse rammer, jo mindre tilskyndet ville England være til at åbne en front i Danmark, og jo mere sikker ville Tyskland være.

Hvis man derefter søger, hvad der grundlæggende skilte Munch og J. C. Christensen og førte dem frem til så forskellige konklusioner, må man omgås debatten op til vedtagelsen i 1909 med al mulig forsigtighed. Her kom det taktiske element ind fra begge sider, men nok navnlig fra Munchs. Som nævnt valgte han forsvarsspørgsmålet som mærkesag og satte alt ind på at vise Venstrereformpartiets svigten netop her, hvorfor det gjaldt om at grave grøfterne så dybe som muligt og opstille alternativerne så klart som muligt. Det kom aldrig til nogen egentlig diskussion. Da J. C. Christensen i finanslovsdebatten den 17. oktober 1905 ret klart og med en for ham forbløffende åbenhed gjorde rede for de grundlæggende elementer i sin politik, gik Munch i sin svarartikel i »Det ny Aarhundrede« helt udenom denne lejlighed til at tale substans og overfaldt ham blot med de sædvanlige remser — Venstres gamle standpunkt, J. C. Christensens udtalelser fra 1899 etc.²³ Men der var faktisk — hvis man trækker de taktiske slør til side — enighed mellem de to om behovet for virkelighedssans og sammenhæng i den danske udenrigs- og forsvarspolitik, og dertil en fælles mangel på illusioner i forholdet til stormagterne, især til Tyskland. I den henseende var de begge elever af Viggo Hørup.²⁴

Der var nok der skilte endda. Jeg mener man kan udskille to tankegange, der var afgørende forskellige og som i sidste ende bestemte de stik modsatte stand-

²² O. Kofoed-Hansen, *Udenrigspolitik og Forsvar*. Kbh. 1909. Jf. sammes optegnelser, udgivet ved Tage Kaarsted som: *Flåden under første verdenskrig*. Aarhus 1976, især s. 74 ff.

²³ Folketingets Forhandlinger 1905/06, sp. 386 ff.; P. Munch, *Politisk Kaos*. DNA III, 1, s. 191–198, især s. 196.

²⁴ Jf. også Erik Arup, *anf. arb.*, s. 210.

punkter. Den første forskel var at finde i opfattelsen af Danmarks udenrigspolitiske binding til Tyskland. J. C. Christensen mente som nævnt, at Danmark var bundet i en sådan grad, at der ingen anden mulighed var end at føre en aktiv tyskorienteret neutralitetspolitik, der i praksis grænsede til en mere formel tysk-dansk forståelse. Munch erkendte som J. C. Christensen Danmarks placering i den tyske magtsfære, men på en mere indirekte måde, og han så landets faldende militære værdi som noget af en modvægt hertil.²⁵ Man skal dog næppe presse dette punkt for meget. Den 5. august 1914 var Munch og J. C. Christensen i realiteten enige om, at Danmark ingen mulighed havde for at sige nej til det tyske krav om mineudlægning, modsat Niels Neergaard, der fastholdt, at Danmark havde et reelt valg.²⁶

Mere afgørende var det, at Munch helt afviste at tale om nuancer i forbindelse med det dansk-tyske forhold. Han så konsekvent enhver form for aktiv dansk udenrigspolitik i forholdet til Tyskland som begyndelsen til en kurs, der *måtte* ende med en alliance. Forklaringen herpå kan kun være Munchs skræmmebillede af Tyskland, der gjorde det umuligt for ham på nogen måde at regne med, at Tyskland ville reagere anderledes end aggressivt imperialistisk på en dansk åbning. For Munch syntes det klart, at hvis Danmark først frivilligt gav sig ind i løvens hule eller blot til dens indgang, var der ingen vej tilbage. J. C. Christensens politik byggede omvendt på nuancer mellem neutralitet og alliance. Men J. C. Christensen så også en alliance med Tyskland, altså en fuldstændig opgivelse af endog skæret af en ligelig neutralitetspolitik, som en mulighed. Anderledes kan man ikke tolke hans instruks til Lütken den 29. juni 1906. Det var ganske vist ikke en særlig tillokkende mulighed, men meget specielle omstændigheder, og her tænkte vel udelukkende på muligheden for Sønderjyllands tilbagegivelse til Danmark, kunne gøre det nødvendigt.

Munch afviste omvendt en alliance med Tyskland under enhver form, fordi det var det samme som underkastelse under Tyskland: »Det vil sige, at vi frivilligt ville drage over os den største ulykke, der overhovedet kan ramme Danmark«. Danmark kunne aldrig gå *mod* Tyskland, men det kunne heller aldrig gå *med* Tyskland; det var at opgive den nationale selvstændighed frivilligt: »Forskellen mellem at være erobret provins og allieret lydige er ikke stor. Det er endda troligt, at det sidste ville være til større fordærv for dansk folkeliv end det første«. ²⁷ Danmarks overlevelsesmuligheder lå for Munch at se i en så passiv udenrigspolitik som muligt.

Den anden forskel lå i opfattelsen af de mere konkrete forsvarspolitiske alternativer i forhold til den danske udenrigspolitik overfor Tyskland. Munch mente, at en dansk politik, hvis mål var at skabe tysk tillid til Danmarks neutralitetsvilje, kunne understøttes af et af to alternativer: Enten intet militært forsvar eller et dansk forsvar (størrelse var i den henseende underordnet), der alt efter

²⁵ P. Munch, Danmark under en Stormagtskrig. DNA V, s. 748–757.

²⁶ Jf. Hans Branner, *anf. arb.*, s. 210 ff., s. 224 ff.

²⁷ J. C. Christensens instruks til Lütken 29. juni 1906, jf. Troels Fink, *anf. arb.*, s. 40 f. og 44. P. Munch, Danmarks Selvstændighed. DNA II, 2, s. 47–55 (citater s. 52); Danmark i Verdenspolitikken. DNA III, 1, s. 70–78; Politisk Kaos. DNA III, 1, s. 191–198.

omstændighederne i tyske øjne kunne tænkes at gå enten med eller mod Tyskland. Der var for ham ingen tvivl om, at den tyske tillid til Danmark ville være størst ved gennemførelsen af det første alternativ, og at der mellem de to alternativer var netop den sikkerhedspolitiske forskel, der ville afgøre, om Danmark fik lov til at forblive neutralt i tilfælde af en stormagtskrig.

For J. C. Christensen var det ikke et spørgsmål om to, men om tre alternativer: Enten et forsvar, der kunne tænkes vendt mod Tyskland, intet militært forsvar, eller et forsvar, der alene ville kunne virke som en forlængelse af det tyske, vendt mod Tysklands fjender. Af disse tre mente han, at det sidste var det, der var bedst egnet til at opbygge den tyske tillid til Danmark. Det springende punkt var her, om Danmark så klart kunne 'øremærke' sit forsvar. Munch mente nej: Et forsvar, der kunne bruges af Tyskland, kunne også bruges mod Tyskland — der kunne ingen garantier gives herimod. Tyskland ville altid være usikker overfor hensigten med et dansk forsvar, ikke mindst med de mange uløste problemer, der var landene imellem, og i en tilspidset situation ville det være rede til at tro det værste. Dette afviste Kofoed-Hansen: »For pålideligheden af vor neutralitet vil Tyskland i og for sig have flere garantier, således blandt andet den omstændighed, at det til enhver tid vil kunne bryde den modstand, vi kan opstille mod besættelsen af Jylland og Fyn, og det ligger i forholdenes natur, at Tyskland på en måde altid har disse landsdele i pant; dernæst i selve forsvarsordningen«. ²⁸ Her er vi ved kernepunktet. Både Munch og J. C. Christensen havde overtaget det hørupske grundsyn: »Der må ikke lades skygge af tvivl tilbage om, at vi er det store Tyskland en pålidelig nabo, uden alle forbehold og baghold, under alle betingelser«. ²⁹ Men Munch fastholdt, som Hørup selv havde gjort det, at ethvert forsvar netop ved sin tilstedeværelse ville give denne 'skygge af tvivl', mens J. C. Christensen så et militært forsvar, der om nødvendigt kunne fungere som en forlængelse af det tyske, som den eneste mulighed for at fjerne tvivlen.

III

Munchs konklusion på analysen af Danmarks udenrigspolitiske stilling var således, at et militært forsvar ville være en meget svær belastning af Danmarks muligheder for at undgå at blive inddraget i en konflikt mellem England og Tyskland. Men man måtte også bedømme det militære forsvar udfra et andet kriterium, nemlig dets evne til at værne Danmark mod andre magters angreb. For at undersøge dette spørgsmål gennemførte Munch en række analyser af Danmarks forsvarsmæssige muligheder og formåen.

Udgangspunktet var historien. Når det blev tilfældet var det kun delvis Munchs eget valg, men historien spillede en afgørende rolle i den mest yderliggående forsvarsbegejstring, som han følte det nødvendigt at imødegå. Det var let, for så vidt at størstedelen af argumenterne var meningsløse — »Grækerne slog Xerxes, altså kan det nytte at befæste København«, som Munch karakteriserede dem. ³⁰

²⁸ O. Kofoed-Hansen, *anf. pjece*, s. 34.

²⁹ Viggo Hørup, *Kultur og Politik*, 25. august 1889. Skrift og Tale II, s. 272.

³⁰ P. Munch, *Hvad lærer Historien Danmark?*. DNA VI, s. 262–272 (cit. s. 263).

Men også Danmarkshistorien blev draget frem, og her hæftede forsvarstilhængerne sig især ved 1659, hvor det lykkedes Frederik d. 3. at holde København, og ved begivenhederne i 1807 og 1864, hvor Danmarks nederlag efter deres mening skyldtes, at landet havde været slet forberedt. Munch påpegede som et alfa og omega, at man kun kunne drage en mere generel lære af nogle begivenheders udvikling, hvis situationerne var nogenlunde sammenlignelige. Situationen i 1659 var ikke sammenlignelig med situationen i 1909, hvorimod 1807 og 1864 var mere aktuelle. I begge tilfælde gjaldt det, at Danmark ikke *kunne* have rustet mere end tilfældet var; navnlig 1864 understregede dette. Her havde Danmark været så militært rustet som overhovedet muligt, hvis det daglige liv skulle fortsætte og landet fungere.³¹ Tværtimod fremhævede Munch, at hvis Danmarkshistorien gav noget som helst råd til danskerne i det tyvende århundredes begyndelse, så var det: »Hold Jer fra krigen og hvad dens er; i krig går det Jer ilde«. Det var et råd, der kunne belægges med talrige eksempler lige fra Erik af Pommern og til 1864. Hele tiden viste det sig, at når Danmark bragte sig i en krigssituation, førte det før eller siden til nederlag og tab af danske områder.³²

Men selvfølgelig måtte Danmarks militære muligheder først og fremmest analyseres ud fra den samtidige virkelighed. Spørgsmålet var: Kunne Danmark som situationen var forsvares militært? Munchs svar på dette var et særdeles klart *nej*. Danmark kunne ikke på nogen måde forsvare sig mod de stormagter, der kunne tænkes at have interesser at hævde i Danmark — »Et forsvarligt forsvar er en umulighed; det kan ikke fremtrylles i Danmark«. Danmark ville ikke, selv med al mulig anstrengelse, have ressourcer til et effektivt forsvar. Munch fremhævede, at også de foreliggende forsvarsløsninger erkendte dette i deres ønske om at koncentrere det militære forsvar om enten Sjælland eller København. Derved lagde de $\frac{5}{6}$ af landet åbent for enhver fjende i håbet om at kunne holde den sidste $\frac{1}{6}$ og derigennem bevare en statslig suverænitet, der for Munch at se — som tidligere for Tscherning — var yderst problematisk og næsten absurd. Men selv disse begrænsede områder ville ikke kunne holdes mod en stormagt, hvad enten denne var England eller Tyskland. Landets geografiske forhold gjorde det ikke muligt at mobilisere, da fjenden gennem en spærring af Storebælt ville kunne hindre enhver overførsel af mandskab fra Jylland og Fyn til Sjælland. Danmark skulle derfor være beredt på at forsvare sig med en stående hær, og hvad der kunne mobiliseres på Sjælland. Selvom Danmark blev det forholdsmæssigt mest militariserede land i verden, ville et forsvar efter Munchs mening være umuligt. Selv den stærkeste fæstning omkring København ville højst kunne holde nogle få uger mod en teknisk og mandskabsmæssig total overlegen stormagt.

Den eneste måde, hvorigennem et militært forsvar kunne få mening, var, hvis der kunne forventes hjælp fra anden side mod en angriber i løbet af den tid, det kunne holde. At det skulle blive tilfældet var efter Munchs mening ikke sandsynligt, og hvad mere var: Det var heller ikke ønskeligt. Han fremhævede, at stormagterne alene lod sig lede af hensynet til egne interesser, som situationen i 1864 med al tydelighed viste: England rørte ikke en finger for at komme Dan-

³¹ Som note 30 og P. Munch, Danmark i 1807. DNA IV, 2, s. 456–467.

³² P. Munch, De 16. DNA I, 2, s. 489–497 (citert s. 494).

mark til hjælp, simpelthen fordi det ikke var i Englands interesse at risikere et opgør med Tyskland. Hvis en stormagt derfor kom os til hjælp, ville det være med klare bagtanker, og det eneste, det helt sikkert ville betyde, var, at et internt stormagtsopgør ville blive afviklet på dansk grund med de massive ødelæggelser og myrderier, moderne stormagtskrig førte med sig. Omkostningerne for den vindende stormagt ville være store, og fristelsen til at beholde erobringen så meget større.³³

Men Munch gik videre end til blot at konstatere, at et militært forsvar af Danmark var en sikkerhedspolitisk risiko, en militær umulighed, en absurditet og et utroligt spild af penge. Han fremhævede, at selve eksistensen af et forsvar, selv om dets manglende formåen måtte være klart, ville give en falsk sikkerhedsfølelse og skabe illusioner om en styrke, der intet realistisk var i. Og illusioner om styrke kunne være umådelig farlige og omsiggribende i tilspidsede situationer, hvor en massiv offentlig opinion krævede en bestemt handling, der var uden baggrund i de reelle magtforhold. Et forsvar kunne på denne måde sløre erkendelsen af virkeligheden, som det var sket herhjemme i 1864 og i Frankrig i 1870.³⁴ Den endelige konklusion var der ingen tvivl om: Alt talte imod og intet talte for et militært forsvar i Danmark. Derfor skulle det eksisterende reduceres til, hvad Odenseprogrammet i maj 1905 beskrev som en »grænse- og søpolitivagt« til varetagelse af landets neutralitetspligter.³⁵

'Danmarks neutralitetspligter' blev et begreb, der kom til at spille en stor rolle i forsvarsdebatten op til 1909, særlig i Niels Neergaards argumentation. Ganske som tilfældet var med debatten om Folkeforbundsforpligtelserne efter 1918, var der tale om en pseudodebat, for der var intetsteds i internationale aftaler eller i folkeretten nogen klar definition af en neutral stats militære forpligtelser. Munch fortolkede i sin interesse begrebet meget snævert. Han tog sit udgangspunkt i den almindelige folkeret, der efter hans opfattelse gjorde det klart, at Danmark ingen forpligtelser havde til at modsætte sig angreb af »en overvældende styrke«, hvilket en stormagtsstyrke altid ville være, og i Haag-aftalerne fra 1907, der i paragraf 10 tillod neutrale stater at modsætte sig neutralitetskrænkelser; en tilfaldelse, der efter Munchs opfattelse var meningsløs, hvis der eksisterede en *forpligtelse* til at modsætte sig krænkelser med væbnet magt. Udfra dette var det selvfølgelig klart, at Danmark ingen folkeretlig forpligtelse havde, hverken til at opretholde et militært forsvar eller til at modsætte sig et forsætligt (d.v.s. bevidst besluttet) angreb fra en stormagts side. Vore forpligtelser var alene en pligt til at internere marodører og små hærafdelinger m.v., der søgte ly bag grænsen, altså rent politimæssige opgaver.³⁶

Venstrereformpartiet og senere Neergaard fastholdt omvendt, at der i folke-

³³ P. Munch, Danmarks Selvstændighed. DNA II, 2, s. 47–55 (citater s. 51 og 50); Det ny Folketing. DNA VI, s. 664–674.

³⁴ P. Munch, Krig og Moral. DNA IV, 2, s. 99–107.

³⁵ Det radikale Venstres første programmer er gengivet mange steder, bl. a. i: Det radikale Venstre 1905–30, u.st.o.å., s. 212 ff.

³⁶ P. Munch, Danmarks Neutralitetspligter. DNA VI, s. 170–179; Det ny Folketing. DNA VI, s. 664–674. For debatten i 1918, se Knud Larsen, Forsvar og Folkeforbund. Aarhus 1976, s. 260.

retten fandtes en neutralitetspligt, d.v.s. en pligt for neutrale stater til at have et 'passende' forsvar og til at anvende det mod krænkelser af neutraliteten. Hvis et land satte sig udover denne pligt, ville det ikke alene overtræde folkerettens bestemmelser, men også, om man så må sige, sætte sig udenfor det gode selskab og udsætte sig for alle de krigsførende magters foragt og derved unødigt sætte sin fremtidige stilling på spil efter krigens afslutning. Koreas skæbne i den russisk-japanske krig var eksemplet.³⁷ Hele denne debat var dog en sløring, hvis formål det var for alle partiers vedkommende at understøtte egne forslag med den internationale autoritet, der altid virker imponerende i udenrigspolitiske debatter. I dette tilfælde kunne man sætte autoritet bag alt, afhængig af hvor og hvad, man læste og hvordan man fortolkede.

Munchs benægtelse af et dansk forsvars militære værdi overhovedet, et synspunkt der deltes af de fleste radikale, rejser det spørgsmål, om han på ingen måde regnede militær styrke som et relativt begreb, men kun som et absolut? I en relativ betragtning ligger den anskuelse, at et dansk forsvar i visse tilfælde kunne få en forholdsmæssig større betydning i den internationale politik, end dets numeriske styrke berettigede det til. Dette kunne være i tilfælde af, at stormagterne kun havde sekundære interesser i de danske områder, og derfor udfra en cost/benefit analyse ville afstå fra et angreb, som de selvfølgelig ville kunne gennemføre, hvis de ville, simpelthen fordi resultatet ikke var omkostningerne værd. Det kunne også være i tilfælde af, at stormagterne på grund af andre opgaver andetsteds kun var i stand til at afse en lille del af deres totale styrke til operationer i Danmark. I begge tilfælde kan man tale om, at Danmark ville indtage en relativt stærkere position rent militært i kraft af en *marginal placering* i forhold til stormagternes primære interesser og engagementer. Det er derfor efter min mening fejlagtigt, når Viggo Sjøqvist hævder, at Munch ikke havde en sådan relativ betragtning.

Der lå under alle omstændigheder en relativ styrkebetragtning til grund for flertalsindstillingen i Forsvarskommissionens betænkning i 1908. Det hed heri, at forswarets militære værdi skulle bedømmes udfra den situation, »at enhver af de krigsførende parter i almindelighed vil være så optaget af de hovedoperationer, hvorigennem han vil søge at komme sin modstander til livs, at han næppe vil have tid eller råd til at udfolde store anstrengelser for at tvinge Danmark ud af dets neutrale stilling«. Konklusionen var: »Indretter vi derfor vort forsvar således, at et forsøg på at tvinge os ud af vor neutralitet vil kræve en betydelig kraftudfoldelse, dersom det skal kunne gennemføres tilstrækkelig hurtigt og med fornøden sikkerhed, da tør vi gøre os håb om, at en sådan neutralitetskrænkelse ikke vil blive forsøgt, men at krigen vil gå vor dør forbi«.³⁸

Men også Munch var meget opmærksom på denne relativitet i værdien af et

³⁷ Forsvarskommissionen af 1902: Betænkning, 1908, s. 10 ff.; Neergaard i Folketinget 12. febr. 1909, Folketingets Forhandlinger 1908/09, sp.3872 ff.

³⁸ Jf. Hans Branner, *anf. arb.*, s. 22 ff.; Viggo Sjøqvist, Erik Scavenius I. Kbh. 1973, s. 60 f. Tage Kaarsted har fremført lignende synspunkter for Ove Rodes vedkommende i: Ove Rode som Partipolitiker, Aarhus 1971, s. 131.

³⁹ Forsvarskommissionen af 1902: Betænkning, 1908, s. 11 f.

militært forsvar. Han fremhævede netop i sin analyse af de europæiske småstaters vilkår, at en sådan betragtning var gyldig for mange af dem. For Schweiz gjaldt det, at dette land måtte siges at have en meget lav interesse for stormagterne, samtidig med at de geografiske forhold gjorde det fortrinligt at forsvare. Belgien lå placeret midt mellem to jævnbyrdige stormagter, Tyskland og Frankrig, hvis hære var af nogenlunde samme størrelse. Det belgiske forsvar byggede på den for Munch at se ret rimelige antagelse, at ingen af de to magter ved et angreb på Belgien ønskede at tvinge dette land over på modpartens side, når de belgiske fæstningsanlæg og troppestyrker kunne tænkes at blive den udslagsgivende faktor i en krig. Dette sammenholdt med, at det belgiske område næppe kunne siges at have strategisk betydning for stormagterne, gav efter Munchs mening landet en vis sikkerhed og dets forsvar en fornuftig begrundelse.⁴⁰ Men gik man fra det almene udsagn specielt til Danmark, måtte man efter Munchs opfattelse fastholde, at der ingen mening var i at tale om, at Danmark på samme måde skulle stå relativt stærkt overfor de omgivende stormagter. Først og fremmest var vor stilling mellem magterne en ganske anden end f. eks. Belgiens. Danmark lå ikke midt mellem to i området jævnbyrdige modstandere, men langt nærmere Tyskland end England, altså i en helt anden slags stormagtssystem.

Hvis man dernæst undersøgte interesserne i området, kom man ganske vist frem til, at de i stigende grad var sekundære, men med det væsentlige forbehold, at tilstedeværelsen af et dansk militært forsvar igen ville gøre Danmark til et område af primær interesse for Tyskland, på grund af Tysklands formodede frygt for at blive faldet i ryggen af en kombineret engelsk-dansk styrke, og fordi Tyskland selv ville kunne drage nytte af de danske militære anlæg. Endelig betonedes Munch, at hele argumentet om, at en stormagt kun ville have en begrænset styrke til rådighed for et angreb på Danmark på grund af troppeengagementer andetsteds, var aldeles urimeligt, når den situation, alle var enige om ville udgøre den største fare for Danmarks sikkerhed, var en flådekrig mellem England og Tyskland, hvor Tyskland ville have hele sin hær til rådighed for meget få opgaver, som f. eks. en besættelse af Danmark, hvis man ønskede det i Berlin. Og det var der — efter Munchs opfattelse — næppe tvivl om, at man ville gøre, hvis der fandtes militære anlæg eller troppestyrker af væsentligt omfang i Danmark.⁴¹ Af disse årsager måtte Munch afvise, at man med den sandsynlighed, som flertalsindstillingen gav udtryk for, kunne regne med situationer, hvor Danmark kunne sikre sin neutralitet gennem en demonstration af militær styrke. Tværtimod: Enhver militær styrke ville rette opmærksomheden mod Danmark og derved tvinge Tyskland til at tage forholdsregler.

Når man tager den massive argumentation, Munch fremførte mod et dansk forsvar i betragtning kan det undre, at han ikke foreslog en dansk afvæbning, således som Socialdemokratiet gjorde på dette tidspunkt, men standsede ved en »grænse- og søpolitivagt« af ikke nærmere defineret størrelse. Hans argumenter mod det socialdemokratiske forslag var meget tynde, i hovedsagen kun at en total

⁴⁰ P. Munch, Danmark og de andre Smaastater. DNA V, s. 822-834.

⁴¹ P. Munch, Danmark og Stormagterne. DNA IV, 2, s. 226-231; Forsvarskommissionen. DNA V, s. 857-875.

afvæbning på en uheldig måde ville pådrage Danmark udlandets opmærksomhed og skabe irritation blandt magthaverne dér.⁴² Der er vel næppe megen tvivl om, at afvæbning — eventuelt modificeret under en eller anden form, men dog samlet under en sådan overskrift — var den logiske konsekvens af Munchs analyser i »Det nye Aarhundrede«, og at han selv må have været klar over det. At han ikke tog skridtet og bekendte sig til en afvæbning af Danmark, må forklares ud fra de taktiske hensyn indadtil i partiet og udadtil mellem militærmødestanderne af alle afskygninger.⁴³

Analysen gør det klart, at Munch opfattede Danmark som en stat, der ikke var herre over sine egne forhold, hverken helt eller delvist. Danmark kunne intet gøre for på forhånd at mindske risikoen for indblanding i en stormagtskrig og intet gøre mod en indblanding, hvis en sådan fandt sted. Det eneste landet kunne, var at lade være med at foretage sig tåbelige ting, der gjorde tingene værre. Landet skulle blot eksistere, fuldstændig uden militære værdier, der kunne interessere stormagterne og uden at foretage sig noget overhovedet. Så kunne vi håbe på en nådig skæbne, som ganske vist i så fald efter Munchs mening ville være overordentlig sandsynlig. Men samtidig var Munch og de fleste andre af hans generation af radikale præget af en dyb og lidenskabelig nationalfølelse, til forskel fra de fleste radikale af Hørups generation. Forskellen belyses af en ting som forholdet til Sønderjylland. For Hørup var Sønderjylland tabt i 1864, og han havde sandsynligvis afskrevet håbet om dets genvindelse, fordi det ikke passede med — og måtte prioriteres lavere end — den tyskorienterede udenrigspolitik, han ønskede ført. Omvendt var det Munchs opfattelse, at en realistisk udenrigspolitik ikke måtte eller kunne forhindre, at der gjordes alt for at støtte danskheden i Sønderjylland, og at man hele tiden måtte være opmærksom på muligheden for at få området tilbage.

Forskellen kom f. eks. frem i Munchs grundlovstale i 1898, hvor han udtrykte stor forståelse for 1870'ernes radikale 'europæere' — deres holdning var en naturlig reaktion mod nationalliberalismens »velkendte skåltalernes, sangenes og hurra-råbenes patriotisme« — men på den anden side fandt, at deres antinationalisme var en lige så stor overdrivelse, blot til den modsatte side. Han advokerede for en umiddelbar folkelig og ædruelig nationalfølelse.⁴⁴ I sine erindringer går Munch så vidt som til at betegne sin nationale holdning i 1890'erne som »nationalistisk«, d.v.s. præget af en aggressiv og selvhævdende tro på den danske nationalitets overlegenhed. Det var denne nationalisme, der var den væsentligste årsag til, at han i gymnasieårene og i de tidligste universitetsår opfattede sig som højremand og var tilhænger af Københavns befæstning.⁴⁵

⁴² P. Munch, Forsvarskommissionen. DNA V, s. 857–875, især s. 872.

⁴³ I referatet fra Wivelmødet 15. februar 1905 hedder det bl. a.: »Dr. Munch fraråder at nævne afvæbning, det vil vanskeliggøre forholdet til rigsdagspartiet, men han mener, at den foreslåede sætning (i programmet) bør skærpes«, Det radikale Venstres arkiv, pk. 1 (RA).

⁴⁴ P. Munch, Tale på Vodruflund, 5. juni 1898, manus. i M.s arkiv, pk. 157.

⁴⁵ P. Munch, Erindringer I. Kbh. 1959 (udg. v. Povl Bagge m. fl.), s. 14 og 54; Povl Bagge, Nationalisme, antinationalisme og nationalfølelse i Danmark omkring 1900. Festskrift til Astrid Friis. Kbh. 1963, s. 1, 5 ff., 12 f.; jf. også Munchs ungdomsbreve til Aage Friis, 1889–90, Friis' arkiv (RA).

Men ligesom Hørups opfattelse gennem sit ubønhørlige krav om realitet og konsekvens vendte Munchs syn på Danmarks forsvar til det fuldstændig modsatte, skete der under indflydelse af Georg Brandes en ændring i hans forståelse af nationalfølelsen, der udviklede sig fra en primitiv aggressivitet til et element, der indgik konstruktivt i hans udenrigs- og forsvarspolitiske opfattelse. Georg Brandes formulerede sit syn på nationalfølelsen i et foredrag i Studentersamfundet i februar 1894. Hans grundtanke var, at det var urimeligt, at Danmark skulle sygne indadtil under Estrups provisorier og befinde sig i en generel tilstand af nedslåethed, fordi dets magtstilling udadtil mellem staterne var blevet ødelagt af begivenhederne i 1864 og 1870. Han anklagede Venstre for at svigte sin opgave og i virkeligheden lade sig dirigere af Højre, fordi partiet ved at opgive sin nationale holdning var ved at give Højre patent på at fremstille sig selv som det nationale parti, forkæmperen for den danske nationalitets bevarelse. Nationalfølelsen var efter Brandes' mening en grundfølelse i folket. Venstre måtte kæmpe for sine udenrigs- og forsvarspolitiske synspunkter, ikke ved at fornægte nationalfølelsen, men ved at give den en anden og mere ægte udformning end hornsignaler og faner. Der var, mente Brandes, ingen modsætning mellem at være politisk realist og national. En nationalfølelse, der ikke byggede på forestillingen om ydre magt, men på en dybtfølt tro på den danske kultur som en levedygtig og stærk kultur, kunne genskabe troen på, at Danmark havde betydning i verden, og havde noget at give fra sig og præge andre nationer med. Som ting, Danmark kunne være stolt af i international henseende, nævnte Brandes vor videnskab og kunst, folkehøjskolerne, arbejderundervisningen, retshjælpen og arbejdet for de danske i Sønderjylland — de sidste tre ting næppe uden forbindelse med, at det var i Studentersamfundet, han talte.⁴⁶

For Munch som for mange andre i årene omkring århundredeskiftet blev denne idé, som i Brandes' formulering var en meget selvbevidst form for kulturnationalisme, udgangspunkt for en mere defensiv tanke om et *kulturforsvar* — som jo i virkeligheden går tilbage til Monrad. Grundlaget for kulturforsvaret, som Munch opfattede det, var en skelnen mellem falsk og ægte nationalfølelse. Den falske nationalfølelse, som forsvarstilhængerne hævdede, var baseret på et nationalt æresbegreb, der ret beset var en følelse af, at den danske nationalitet og selvfølelse var afhængig af, om folket forsvarede sig mod enhver angribende fjende, uanset dennes overlegenhed. I denne tankegang var et forsvar, selv om det var aldeles håbløst, en forudsætning for, at hele folket 'vækkedes' nationalt, og derfor en forudsætning for, at det ville være i stand til at bevare sin selvrespekt og nationalitet under en fremmed besættelse. I »Det ny Aarhundrede« skrev Munch om æresbegrebet: »Det er et gammelt og stærkt instinkt, der ligger bag denne betragtning, men det er så fornuftsstridigt, så frastødende, at man skulle tro, det dog en gang blev muligt at udrydde det«. Der var fornuftigt set intet skamfuldt i at give op overfor en så håbløs opgave som et forsvar mod en totalt overlegen fjende, og der var intet ærefuldt i en krigs myrderier, og slet ikke ved en fuld

⁴⁶ Georg Brandes, Om Nationalfølelse, trykt i Samlede Skrifter 12. Kbh. 1902, s. 187–204. Betydningen for Munch: Erindringer I, s. 39 og foredraget: Halvfjerdsernes mænd og nutidens studenterungdom, 1899, manus. i M.s arkiv, pk. 157.

bevidsthed om at man sendte mennesker i døden til ingen verdens nytte: »Hvor lidt værd er ikke den nationalfølelse, der kunstigt skal holdes oppe ved udsigten til et sådant blodoffer«. Og, måske mere afgørende, hvor lidt ville en sådan følelse være værd, hvis ulykken skete og landet blev erobret? »Skulle danske mennesker virkelig have brug for en sådan sum af blodige minder at beruse sig i for overfor undertvingerne at sige og gentage de simple ord: Vi er danske og vi vil vedblive at være danske?«. For Munch savnede dette enhver mening.⁴⁷

Den ægte nationalfølelse derimod byggede ikke på et forældet instinkt, men på fornuften, på den enkle kendsgerning, at jo bedre mennesker havde det materielt og kulturelt, jo stærkere ville de være knyttet til landet og til nationaliteten. I Munchs øjne hvilede en ægte dansk nationalitetsfølelse kort sagt på muligheden af de social-radikale ideers gennemførelse. Det var gennem den sociale, økonomiske og politiske ligestilling af mennesker, det skulle sikres, at det at være dansk blev noget særligt, og at der skabtes det fællesskab og den samfølelse mellem alle i dette land, der var den eneste garanti for, at det danske folk kunne overleve som folk, hvis ulykken skulle ske. Sand fædrelandskærlighed var noget »som gror langsomt frem, båret af den følelse, at i dette land og blandt disse mennesker er der godt at være«. Grundlæggende byggede kulturforsvaret på Monrads opfattelse af, at staten og folket ikke var det samme: Selvom der ingen muligheder var for at forsvare den danske *stat*, hverken med fæstninger eller kultur, var det muligt at værne det danske *folk* — at bevare dets integritet som folk og dets nationalitet — hvis det folkelige fællesskab hvilede, ikke blot på en fælles statsmæssig ramme, men også på et sprog og en historie og på nogle helt konkrete materielle og åndelige værdier.⁴⁸ For Munch blev den danske sikkerhedspolitik derfor i sidste instans det samme som den indre sociale og økonomiske politik. Det var på de indre linier et egentlig forsvar for folket og for nationaliteten skulle skabes, og her krævede Munch et forøget beredskab, for nu at sige det militært.

IV

Den udenrigs- og forsvarspolitiske helhedsopfattelse, P. Munch formulerede i årene mellem ca. 1900 og 1910, hvilede således på en stærk anti-tysk følelse. På denne præmis var analysen logisk og stringent, selv om resultatet ikke løste alle spørgsmål. Hovedspørgsmålet var naturligvis, om analysen kunne holde, når den blev konfronteret med virkelighedens verden? Der var et grundlæggende problem mellem på den ene side at erkende, at Danmark befandt sig indenfor den tyske magtsfære og på den anden side at hævde en absolut modstand mod at lade Danmarks politik dirigere af Tyskland på en måde, der i Munchs øjne var en opgivelse af neutralitetspolitikken i første omgang og af selvstændigheden i anden omgang. Munch løste problemet ved at lade Danmark afvise begge de

⁴⁷ Povl Bagge, *anf. afh.*, s. 18 ff.; P. Munch, *Danmarks Selvstændighed*, DNA II, 2, s. 47–55 (citater s. 53); *National Selvfølelse*, DNA V, s. 543–551 (citater s. 547 f. og 550).

⁴⁸ P. Munch, *De 16*, DNA I, 2, s. 489–497 (citater s. 496); *Krig og Moral*, DNA IV, 2, s. 99–107.

muligheder, landet havde for at betrygge sin sikkerhed — et militært forsvar såvel som en mere formel tysk-dansk forståelse. Han så i stedet Danmarks muligheder knyttet til en passiv *eksistenspolitik*, til intet aktivt at gøre for at undgå indblanding i en stormagtskonflikt.

Den første verdenskrig og specielt affæren om mineudlægningen den 5. august 1914 gjorde det klart for den radikale regering, at passivitet alene ikke var nok, hvis man skulle løse de konfliktsituationer, der hele tiden opstod under en stormagtskrig. Man satte for meget på spil, hvis man forsøgte at følge en passivitetsdoktrin og ikke i praksis var villig til at føre en ret fleksibel politik, der dag for dag gjorde det muligt fortsat at holde Danmark udenfor krigen.⁴⁹ Det, der var problemet, var at finde en formel, der kunne kombinere den nødvendige politiske fleksibilitet, der jo i hovedsagen var pro-tysk, med grundopfattelsen af, at imødekommethed overfor Tyskland var et første skridt på vejen til underkastelse under Tyskland. D.v.s. en formel, der på en gang kunne sikre, at Danmark af Tyskland blev opfattet som tysk-venligt, mens det af de andre involverede parter og i sin egen selvforståelse stadig de facto opretholdt den absolut neutrale status, der var udtrykket for landets selvstændighed — og garantien mod tysk overherredømme.

Munch og Scavenius fandt en sådan formel i selve *neutralitetsbegrebet*, idet de indenfor den klassiske ligelige neutralitetsopfattelses rammer udviklede en hensyntagen til de reelle magtforhold omkring Danmark. Grundlaget for det neutralitetsbegreb, den radikale regering anvendte under første verdenskrig, var, at det var foreneligt med neutral status at foretage handlinger, der skønnedes nødvendige for at undgå neutralitetskrænkelser — hvad der jo var en neutral stats hele hensigt og neutralitetens kerne — uanset disse handlingers indvirken og betydning for forholdet mellem de krigsførende, i det omfang disse handlinger ikke af andre krigsførende lande blev bestridt som værende uforenelige med neutral status.⁵⁰ Neutralitet var dermed ikke længere et absolut, men et relativt begreb. Det kan belyses med to udtalelser af Munch: »Dette, at en bestemt foranstaltning, der træffes i et lands egen interesse, kommer til at virke til fordel for den ene af de krigsførende parter (er ikke) noget, som bevirker, at man dermed kommer i strid med den ubetingede ligelige neutralitet«. »Ligelig neutralitet er ingeniunde . . . en modsætning til begrebet velvillig neutralitet. Den ligelige neutralitet brister heller ikke, fordi den ene eller den anden foranstaltning, som en stat træffer, muligvis på et givet tidspunkt, sådan som forholdene rent praktisk ligger, er til gunst for den ene eller den anden part . . . Spørgsmålet om, hvorvidt en neutralitets gennemførelse er ligelig eller ikke, afhænger af, hvorvidt den pågældende stat selv tjener sine egne interesser, tager dette som formål og ikke lader sig lede af ønsket om at begunstige den ene eller den anden af de krigsførende parter«. ⁵¹ Sagt med andre ord: Fordi det var Danmarks formål at holde sig uden-

⁴⁹ Viggo Sjøqvist, Erik Scavenius I, s. 106 ff.; jf. Hans Branner, *anf. arb.*

⁵⁰ Ole Karup Pedersen, Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik. Odense 1970, s. 471.

⁵¹ Beretning fra Forsvarskommissionen, 1922, bilag XV, s. 188 og P. Munch i Folketinget 8. nov. 1920 — citeret efter Karup Pedersen, *anf. arb.*, s. 471.

for en krig, kunne Danmark i forholdet til Tyskland imødekomme alle de tyske krav, der ikke medførte Englands officielle protest, uden af den grund at opgive sin neutrale status og indgå i den forståelse med Tyskland, der på længere sigt ville være ødelæggende for den nationale selvstændighed.

Neutraliteten blev således senere for Munch, hvad det militære forsvar var i en mere konventionel sikkerhedspolitisk tankegang: Det middel, der *aktivt* skulle sikre landets selvstændighed. Hans opfattelse af det militære forsvar og dets muligheder ændrede sig ikke: Danmark var og forblev et land, der på ingen måde kunne forsvares militært. Der skete derimod nok en ændring i opfattelsen af betimeligheden i afvæbning. Begivenhederne den 5. august 1914 viste, at en aktiv neutralitetspolitik måtte underbygges af en vis evne til at udføre militære foranstaltninger, også udover helt elementære grænse- og søpolitiopgaver. Det forsvarsforslag, Det radikale Venstre stillede i 1922, havde et omfang og en udgiftsramme i tråd med Folketingets Venstres forslag fra 1909, som Munch dengang havde fundet altfor omfattende. Der er derfor næppe tvivl om, at der var sket en modificering af det kategoriske (omend implicitte) afvæbningssynspunkt, hvad Munch også senere erkendte i sine erindringer.⁵²

Mere væsentligt var det dog, at neutralitetsbegrebet gav Danmark det sikkerhedspolitiske middel, der gjorde det muligt for landet at agere i den internationale politik. I manglen af anvendelige midler havde Munch i 1909 måttet hævde, at Danmark ingen interesser havde i den internationale politik og derfor ikke havde noget at gøre der.⁵³ Dette synspunkt var et ømt punkt i Munchs helhedsopfattelse, for selvfølgelig havde Danmark interesser at hævde, først og fremmest normative interesser — en interesse i at det internationale samfund udvikle sig til et retssamfund, således at småstaternes sikkerhed og beskyttelse mod vilkårlig magtanvendelse fra stormagternes side forøgedes. Midlet hertil var i alle småstaters øjne først og fremmest en generel nedrustning.⁵⁴

Munchs opfattelse af Danmarks vilkår i mellemkrigstiden var derfor en ganske anden end før 1910. Han forlod den opfattelse, at Danmark skulle være passiv og overlade den internationale politik til stormagterne, og indledte en meget aktiv dansk indsats på den internationale scene, f. eks. i Folkeforbundsforhandlingerne i Paris i 1919, hvor han stik imod, hvad han tidligere havde hævdet lod småstaten Danmark tage initiativer og søge at påvirke stormagterne. I dette var han uden tvivl i større overensstemmelse med sit og nationens missionerende temperament end tidligere. Det er naturligvis klart, at udviklingen i 1920'erne og 1930'erne lagde en stigende dæmper på optimismen, men det er en ganske anden sag. Jeg håber med disse generelle slutbemærkninger at have antydnet, at der var væsentlige forskelle i Munchs syn på de muligheder, der stod åbne for Danmark til at søge sin sikkerhed betrygget, mellem tiden før 1910 og tiden under og efter første verdenskrig. Men også, at der samtidig kun skete en ringe ændring i hans

⁵² Knud Larsen, *anf. arb.*, s. 99; Karup Pedersen, *anf. arb.*, s. 444; P. Munch, *Erindringer IV*, 1963, s. 327.

⁵³ P. Munch, *Danmark og Stormagterne*. DNA IV, 2, s. 226–231.

⁵⁴ Karup Pedersen, *anf. arb.*, s. 66 ff., 530 ff.; Knud Larsen, *anf. arb.*, s. 259.

syn på det militære forsvar. Munch fastholdt hele tiden, at et militært forsvar var meningsløst i Danmark.

Summary:

PETER MUNCH AND DANISH DEFENCE POLICY 1900-1910

Although he started his career as a Radical Liberal leader by opposing the Danish Defence Law of 1909, Dr. Peter Munch became the Danish Minister of Defence from 1913-1920 and Foreign Minister from 1929-1940. This apparent contradiction is analysed here in coherence with his general opinion on Danish defence and foreign policy covering the period 1900-1910. Dr. Munch pointed out that the greatest danger to the country was a future (primarily naval) war between England and Germany, in which the Danish straits might constitute an important factor. He claimed, however, that the strategic importance of these areas was diminishing, and thus that the key to Danish neutrality lay in German confidence in the credibility of the declared Danish neutrality. This credibility could only be obtained if Denmark renounced all military arrangements over and above a minor frontier guard.

Dr. Munch regarded a Danish military defence against a German attack as a total futility, and maintained that the only possible defence was a cultural one based on a strong and true national feeling. Later, during the First World War, Dr. Munch revised some of these ideas; together with the Foreign Minister, Erik Scavenius, he devised a new concept of neutrality which made it possible for the Danish government to conduct a pro-German foreign policy within the framework of classical neutrality. The implementation of this policy demanded some military forces, however, though less than what the Conservatives called for.